You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Proces rewitalizacji obszarów poprzemysłowych i jego wpływ na krajobraz miejski

Author: Sławomir Sitek, Alicja Szajnowska-Wysocka

Citation style: Sitek Sławomir, Szajnowska-Wysocka Alicja. (2018). Proces rewitalizacji obszarów poprzemysłowych i jego wpływ na krajobraz miejski. “Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” (No. 40 (2018), s. 225-242), doi 10.30450/201824

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

PRACE KOMISJI KRAJOBRAZU KULTUROWEGO
DISSERTATIONS OF CULTURAL LANDSCAPE COMMISSION
No. 40 (2) 2018, 225–242
DOI 10.30450/201824

ISSN 1896-1460 e-ISSN 2391-5293
www.cultural-landscape.us.edu.pl

Sławomir Sitek, Alicja Szajnowska-Wysocka
University of Silesia in Katowice, Faculty of Earth Sciences
Sosnowiec, Poland
e-mail: slawomir.sitek@us.edu.pl, alicja.szajnowska-wysocka@us.edu.pl

PROCES REWITALIZACJI OBSZARÓW POPRZEMYSŁOWYCH I JEGO WPŁYW NA KRAJOBRAZ MIEJSKI

THE PROCESS OF THE REVITALIZATION OF POST-INDUSTRIAL AREAS AND ITS IMPACT ON THE URBAN LANDSCAPE

Streszczenie
Artykuł ukazuje wpływ procesu rewitalizacji na kształtowanie krajobrazu miejskiego. Wybrane miasta cechują się dużym udziałem terenów poprzemysłowych. Pomimo wspólnej genezy stanu kryzysowego w obu przypadkach rewitalizacja wywiera inny wpływ na krajobraz miejski, co przedstawiono w postaci ujęć modelowych. Podkreślono kluczową rolę właściwej diagnozy w planowaniu działań związanych z rewitalizacją, której celem jest adekwatność podejmowanych interwencji, zarówno z punktu widzenia problemów społecznych, jak i zachowania ładu przestrzennego.

Abstract
The article presents the impact of the revitalization process on shaping the urban landscape. The cities selected here are characterized by a large amount of post-industrial area. Despite the common origin of the crisis state in both cases, revitalization has a different impact on the urban landscape, which is presented in the form of model approaches. The key role of proper diagnosis in planning activities related to revitalization is emphasized, the purpose of which is to adequately address the interventions undertaken, both from the point of view of social problems and the preservation of spatial order.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, krajobraz miejski, tereny poprzemysłowe, Bytom, Wojkowice
Key words: *revitalization, urban landscape, post-industrial areas, Bytom, Wojkowice*

WPROWADZENIE

Ostatnie lata to okres intensywnych działań związanych z poprawą jakości życia w miastach. Uznano bowiem, że warunki życia w mieście nie odpowiadają dzisiejszym wymogom, przez co generują silną falę suburbanizacji, zaznaczającą się zarówno wokół dużych aglomeracji miejskich ale także w otoczeniu miast średnich. *Krajowa Polityka Miejska* zakładała szereg pożądanych cech miasta, w tym wymienia także rewitalizację jako proces dochodzenia do oczekiwanego stanu. Zjawisko rewitalizacji znane było polskim samorządom już w latach 90.XX w., przy czym do 2015 r. proces ten nie był normowany i zwykle obejmował szereg działań odtworzeniowych, które można określić mianem rewitalizacji technicznej. W 2015 r. została uchwalana *Ustawa o rewitalizacji*, która jednoznacznie definiowała zakres tego procesu. W centrum uwagi postawiono człowieka, a efekty rewitalizacji powinny koncertować się na wymiarze społecznym. Rozwiązywanie konkretnych problemów ludności stało się zadaniem podstawowym, aczkolwiek musi się wiązać z interwencją przynajmniej na jednym z czterech pól: gospodarczym, środowiskowym, funkcjonalno-przestrzennym lub technicznym. W efekcie rewitalizacja wciąż obejmuje zadania związane z modernizacją przestrzeni miejskiej, przy czym działania te muszą być powiązane i służyć celom społecznym. Kluczową kwestią jest fakt, że obszar do rewitalizacji musi obejmować obszar zamieszkały. Ustawa dopuszcza także podejmowanie interwencji na niezamieszkałych obszarach poprzemysłowych, w tym poportowych i powydobywczych, terenach powojskowych albo pokolejowych, o ile mają one bezpośredni wpływ na osiągniecie celów społecznych. Właśnie ta składowa procesu rewitalizacji ma największe znaczenie dla zmian w krajobrazie miejskim. O ile działania techniczne czy przestrzenno-funkcjonalne w obrębię obszarów zamieszkałych w większym stopniu wyrażają się poprzez poprawę estetyki, o tyle w obszarach niezamieszkałych wiążą się ze zmianą funkcji.

Nieco inaczej rewitalizacja rozumiana jest na polu naukowym. Według S. Kaczmarek (2010b s. 8) „rewitalizacja jest to proces przekształceń przestrzenni miejskiej rozumiany jako sekwencja planowanych działań, które mają na celu ożywienie gospodarcze oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych obszarów miasta. W ujęciu naukowym zwraca się uwagę na konieczność zmiany

INTRODUCTION

Recent years have been a period of intensive activity related to improving the quality of life in cities. It is considered that the living conditions in the city do not meet today's requirements, which generates a strong wave of suburbanisation that is evident both around large urban agglomerations and also in the environs of medium-sized cities. KRAJOWA POLITYKA MIEJSKA (Eng: The National Urban Policy) assumed a number of desirable features of a city, including revitalization as a process of reaching the expected state. The phenomenon of revitalization was known to Polish self-governments as early as in the 1990s, but by 2015 this process was still not standardized and usually included a number of replacement activities that can be described as technical revitalization. In 2015, USTAWA O REWITALIZACJI (Eng: the Revitalization Act) was adopted, which clearly defined the scope of this process. Human beings were placed at the centre, whereas the effects of revitalization should be focused on the social dimension. Solving specific problems for the population has become a basic task, although it must involve intervention in at least one of four fields: economic, environmental, functional-spatial or technical. As a result, revitalization still includes tasks related to the modernization of urban space, although these activities must be connected and serve social purposes. A key issue is the fact that the area for revitalization must cover residential area. The Act also allows interventions to occur in non-populated post-industrial areas, including post-mining and post-excavation areas, post-military areas or post-war areas, as long as they have a direct impact on achieving social goals. It is this component of the revitalization process that is most important for changes in an urban landscape. While technical or spatial and functional activities within the scope of inhabited areas are expressed to a greater extent by improving aesthetics, in non-residential areas they are associated with a change in function.

Revitalization is understood a little differently in the scientific field. According to S. Kaczmarek (2010b, p. 8), „revitalization is a process of urban spatial transformations understood as a sequence of planned activities that aim at economic recovery and change the spatial and functional structure of degraded areas of a city". In scientific terms, attention is paid to the necessity to change functions, which in turn is not a mandatory requirement in

funkcji, co z kolei nie jest obligatoryjnym wymogiem w praktyce rewitalizacji. Niezależnie jednak od różnic definicyjnych oczekiwane efekty rewitalizacji są bardzo podobne.

Proces rewitalizacji dosyć szeroko opisywany jest w literaturze przedmiotu, w kontekście planowania przestrzennego, gospodarki nieruchomościami lub indywidualnych rozwiązań mających charakter studium przypadku. Można tutaj przytoczyć m.in. prace M. Bryx, A. Jadach-Sepioło (2009, red.), R. Guzika (2009, red.), A. Jadach-Sepioło (2016), K. Janasa, W. Jarczewskiego, W. Wańkowicza (2010), W. Jarczewskiego (2009), S. Kaczmarek (2001), J. Kazimierczak (2014), C. De Sousa (2004), M. Chmielewskiej, S. Sitka, E. Zuzańskiej-Żyśko (2016). Stosunkowo rzadziej pojawiają się badania współzależności krajobrazu i procesów rewitalizacji. Pisze o nich m.in. M. Wilkosz-Mamcarczyk (2016) wskazując, że rewitalizacja obszarów zdegradowanych wpływa na utrzymanie ładu przestrzennego, będąc przy tym wyrazem zrównoważonego rozwoju. S. Kaczmarek (2010) zwraca uwagę, że zmiany wywołane procesami rewitalizacji mają charakter wielowymiarowy i obejmują zakres materialny, funkcjonalny, społeczny i symboliczny, przez mieszkańców zaś są odbierane w sposób konsensualny.

Pojęcie krajobrazu definiowane jest z kolei w *Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*. Krajobraz – rozumiany jest jako postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka. Ustawa mówi także o „krajobrazie priorytetowym" – jako szczególnie cennym dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe. Wymaga on zachowania oraz określenia zasad i warunków jego kształtowania. Z mocy prawa, w studium uwarunkowań i kierunków przestrzennego zagospodarowania gminy, jak i w planie zagospodarowania przestrzennego, określa się zasady ochrony krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego, które wynikają m.in. z audytu krajobrazowego.

Krajobraz miejski jest odmianą krajobrazu osadniczego i wyróżnia się bardzo silną ingerencją człowieka w krajobraz naturalny. Pokrycie terenu stanowią różnego rodzaju zabudowania o charakterze - mieszkalnym, usługowym, przemysłowym, a także ciągi komunikacyjne. Zgodnie z obowiązującymi wytyczny urbanistycznymi w obszarach central-

the practice of revitalization. Regardless of the definitional differences, the expected effects of revitalization are very similar.

The process of revitalization is quite widely described in the subject literature, in the context of spatial planning, real estate management or individual case study solutions. Studies including those by M. Bryx, A. Jadach-Sepioło (2009, ed.), R. Guzik (2009, ed.), A. Jadach-Sepioło (2016), K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkowicz (2010), W. Jarczewski (2009), S. Kaczmarek (2001), J. Kazimierczak (2014), C. De Sousa (2004), M. Chmielewska, S. Sitka, and E. Zuzańska-Żyśko (2016) can be cited in this context. Studies on the interdependence of landscape and revitalization processes are relatively rare. M. Wilkosz-Mamcarczyk (2016) writes on this topic, indicating that the revitalization of degraded areas affects the maintenance of spatial order, being at the same time an expression of sustainable development. S. Kaczmarek (2010) points out that changes induced by revitalization processes are multidimensional and include the material, functional, social and symbolic scope, while the inhabitants are perceived in a consensual manner.

The concept of landscape is defined in turn in the Act on spatial planning and development. Landscape is understood as a space perceived by people, containing natural elements or products of civilization, shaped as a result of natural factors or human activity. The Act also specifies „priority landscape" as particularly valuable to society, due to its natural, cultural, historical, architectural, urban, rural or aesthetic-scenic value. It requires maintaining and defining the rules and conditions of the shaping thereof. By law, in the study of conditions and directions of spatial development of a commune, as well as in the spatial development plan, the principles of landscape protection, including the cultural landscape, are determined, inter alia, from a landscape audit.

Urban landscape is a variation on the settlement landscape and is distinguished by the very strong human interference in the natural landscape. Land is covered by various types of buildings – residential, service and industrial, as well as transport routes. In accordance with the applicable urban guidelines in the central areas of a big city, 100% of the surface area can be developed. Green areas constituting an element of animated nature are also compositions created or transformed by humans.

nych dużych miasta dopuszcza się 100% zabudowanie powierzchni. Tereny zielone stanowiące element przyrody ożywionej, także są kompozycjami stworzonymi lub przekształconymi przez człowieka.

L. Nykal (2012) wskazuje na potrzebę interpretacji przestrzenni miasta jako krajobrazu. Pozwala to nie tylko na zastosowanie nowych narzędzi, ale przede wszystkim na integracje zabudowy i warunków naturalnych do kształtowania nowego, dynamicznego ładu przestrzennego. Krajobraz miejski jest odbiciem sposobu i poziomu życia, a zarazem możliwości finansowych oraz aspiracji i oczekiwań mieszkańców (Kozłowski 2011). Zwraca się też uwagę na fakt, że rewitalizacja i kształtowany przez nią krajobraz powinien zachować cechy tzw. swojskości. Pozwolą one na utrzymanie poczucia zadomowienia, tym samym wpływając na osiągniecie integracji społeczno-przestrzennej *(www.um.zabrze.pl/mieszkancy/rewitalizacja/...).* Krajobraz kulturowy kumuluje w sobie różne wartości, które jako element działalności człowieka reprezentują ewolucyjnie wyższą formę względem żywej przyrody (Królikowski, Rylke 2010).

Ważną funkcję w miastach odgrywał przemysł, który w okresie industrializacji stał się czynnikiem miastotwórczym. Koncentracja miejsc pracy i postępujący za nią przyrost zasobów ludzkich dawał wrażenie silnego rozwoju. W krajobrazie pojawiały się nowe – imponujące wielkością, dominanty przestrzenne tj. kominy, szyby górnicze czy hale produkcyjne. Jednak same te przesłanki nie tworzyły miasta, przynajmniej w wymiarze jakościowym, z odpowiednią mieszczańską strukturą społeczną czy też gamą usług wyższego rzędu, która powinna wyróżniać ośrodki miejskie. Stało się to szczególnie widoczne w momencie kiedy działalność przemysłowa została ograniczona lub wręcz zamarła. Wówczas tereny dotąd związane z produkcją stały się miejskimi nieużytkami, a dokładnie terenami poprzemysłowymi. Sposób ich zagospodarowania stał się poważnym wyzwaniem, a zarazem warunkiem skutecznej transformacji (Chmielewska 2010, Chmielewska, Otto 2014, Kaczmarek 2001, 2004, Kazimierczak 2013, Mazur-Bełzyt 2008).

Problem relacji pomiędzy rewitalizacją obszarów poprzemysłowych a krajobrazem jest przedmiotem niniejszych rozważań. Celem artykułu jest identyfikacja wpływu rewitalizacji na krajobraz miejski. Punktem wyjścia do rozważań jest statystyczny obraz zaawansowania procesów rewitalizacji w polskich gminach. Artykuł bazuje na przykładzie

L. Nykal (2012) indicates the need to interpret urban space as landscape. This allows not only for the use of new tools, but above all, for the integration of buildings and natural conditions to shape a new, dynamic spatial order. Urban landscape is a reflection of the way and standard of living, as well as the financial possibilities and aspirations and expectations of its inhabitants (Kozłowski, 2011). Attention is also drawn to the fact that the revitalization and landscape shaped thereby shall preserve the features of so-called familiarity. These features will help to maintain a sense of well-being, at the same time affecting the achievement of socio-spatial integration (www.um.zabrze.pl/mieszkancy/rewitalizacja/...). Cultural landscapes bring together various values which, as an element of human activity, represent an evolutionally higher form in relation to living nature (Królikowski, Rylke 2010).

An important function in cities was played by industry which, during the period of industrialization, became a city-forming factor. The concentration of jobs and the growing human resources behind this gave the impression of robust development. New dominants (impressive size, spatial dominants, i.e. chimneys, mining shafts and production halls) appeared in the landscape. However, these premises alone did not create a city, at least in a qualitative dimension, with an appropriate middle-class social structure or a range of higher-order services that shall distinguish urban centres. This became particularly evident when the industrial activity was limited or even frozen. At that time, areas previously associated with production became urban wasteland, and more precisely, post-industrial areas. The way of development has become a serious challenge and at the same time, a condition for effective transformation (Chmielewska 2010, Chmielewska, Otto 2014, Kaczmarek 2001, 2004, Kazimierczak 2013, Mazur-Bełzyt 2008).

The problem of relations between the revitalization of post-industrial areas and the landscape is the subject of this discussion. The purpose of the article is to identify the impact of revitalization on the urban landscape. The starting point for the considerations is a statistical picture of the advancement of revitalization processes in Polish municipalities. The article is based on the example of two towns from the Silesia region – Bytom and Wojkowice. The research method is based on a comparison of the provisions of revitalization programs, with particular emphasis on planned activities that have significant consequences for changes in the urban landscape.

dwóch miast z obszaru województwa śląskiego – Bytomia i Wojkowic. Metoda badawcza opiera się na porównaniu zapisów programów rewitalizacji, ze szczególnym uwzględnieniem planowanych działań które mają istotne konsekwencje dla zmian w krajobrazie miejskim.

Zawansowanie procesów rewitalizacji w Polsce

Programy rewitalizacji stają się coraz powszechniejszym mechanizmem stosowanym przez samorząd terytorialny do wyprowadzenia zdegradowanych obszarów miasta ze stanu kryzysowego. Narzędzie to może być stosowane przez wszystkie typy gmin, w tym gminy wiejskie. W 2017 r. 53% gmin posiadało samodzielne programy rewitalizacji *(Dane statystyczne z zakresu rewitalizacji na poziomie gmin, 2018)*. Większość z nich bo 41% (1009) stanowiły Programy Rewitalizacji (PR) przyjęte w oparciu o *Ustaw*ę o samorządzie gminnym. Odnotowano także 309 (8%) Gminnych Programów Rewitalizacji (GPR) uchwalonych zgodnie z przepisami *Ustawy o rewitalizacji.* Inne dokumenty strategiczne były podstawą pozostałej części procesów rewitalizacji i obejmowały 98 gmin (4%).

Zainteresowanie programami rewitalizacji jest zróżnicowane w skali kraju. Największe nasycenie tego typu programami dotyczy województwa świętokrzyskiego, gdzie ponad 81% gmin posiadało samodzielny program rewitalizacji. Wysoki odsetek gmin prowadzących rewitalizację ma miejsce także w województwie małopolskim, kujawsko-pomorskim i dolnośląskim. Małopolska wyróżnia się ponadto bardzo wysokim udziałem gmin, które posiadają GPR przygotowany zgodnie z *Ustawą o rewitalizacji*. Stanowi on podstawę prawie 70% wszystkich działań rewitalizacyjnych. Jest to wyjątek, gdyż większość jednostek samorządu terytorialnego postanowiła skorzystać z okresu przejściowego, który kończy się w 2023 r. W tym czasie mogą obwiązywać „starsze" programy rewitalizacji, po uzupełnieniu niezbędnych elementów. W województwie śląskim w 2017 r. 100 gmin posiadało programy rewitalizacji, w tym 13 GPR przygotowanych według wymogów ustawy. W skali kraju rewitalizacja najmniej popularna była w województwie pomorskim, gdzie jedynie 24% gmin posiadał PR lub GPR. W tej grupie nie znalazła się żadna gmina wiejska.

W strukturze funkcjonalnych typów terenów, na których ustanowiono obszar rewitalizacji, dominują tereny zamieszkałe łącznie z towarzyszącymi im

The advancement of revitalization processes in Poland

Revitalization programs are becoming an increasingly common mechanism used by local self-governments to lead degraded areas of a given city out of the state of crisis. This tool can be used by all types of municipalities, including rural communes. In 2017, 53% of communes had independent revitalization programs (*Statistical data on revitalization at communal level, 2018)*. A majotiry of these, 41% (1009), were Revitalization Programs (RP) adopted on the basis of *Local Government Act*. There were also 309 (8%) Municipal Regeneration Programs (MRPs) adopted in accordance with the provisions of the *Revitalization Act*. Other strategic documents formed the basis for the remaining part of the revitalization processes and included 98 communes (4%). Interest in revitalization programs varies across the country. The highest saturation of this type of program concerns Świętokrzyskie province, where over 81% of communes had an independent revitalization program. A high percentage of communes that carry out revitalization are also located in Małopolskie, Kujawsko-Pomorskie and Dolnośląskie provinces. Małopolskie province is also distinguished by a very high proportion of municipalities that have a MRP prepared in accordance with the Revitalization Act. It forms the basis of almost 70% of all revitalization activities. This is an exception, as the majority of local government units decided to use the transition period, which ends in 2023. In this period, „older" revitalization programs may be utilized, after completing the necessary elements. In Śląskie province, in 2017, 100 communes had revitalization programs, including 13 MRPs prepared according to the requirements of the Act. On the national scale, the least popular revitalization was in Pomorskie province, where only 24% of communes had an RP or a MRP. There was not a single rural commune in this group.

Inhabited areas predominate in the structure of functional types of areas on which the area of revitalization was established, including the associated service and communication areas. On a national scale, they accounted for 78% of revitalization areas. In the case of large cities with poviat rights, the tendency to cover the area of revitalization of city centres is revealed (*Statistical data on revitalization at communal level 2018*).

Apart from the group of inhabited areas, former state farms with agricultural or forestry economy are

terenami usługowymi i komunikacyjnymi. W skali kraju stanowiły one 78% obszarów rewitalizacji. W przypadku dużych miast na prawach powiatu ujawnia się tendencja obejmowania obszarem rewitalizacji centrów miast *(Dane statystyczne z zakresu rewitalizacji na poziomie gmin, 2018)*.

Z poza grupy terenów zamieszkałych dominują tereny popegeerowskie z gospodarką rolną lub leśną. Znacznie mniejszy udział dotyczy terenów powydobywczych, poportowych pokolejowych, powojskowych, zaś inne tereny poprzemysłowe stanowiły 1,5% rewitalizowanych obszarów w kraju. Ich znaczenie było większe w miastach na prawach powiatu (5%) i w gminach miejskich (ponad 4%). W pozostałych gminach zajmowały niewiele ponad 1%. W tym zakresie wyróżnia się województwo śląskie, w którym udział tych terenów przekroczył 7%. Szczególnym przypadkiem takiej sytuacji mogą być przede wszystkim małe miasta, które przeszły radykalną transformację gospodarczą, podczas której doszło do wygaszania na ich terenie dużych zakładów przemysłowych (Sitek, Zuzańska-Żyśko 2014, Zuzańska-Żyśko 2006).

Wybrane przykłady oddziaływania rewitalizacji na krajobraz miejski

Według typów krajobrazów, większość województwa śląskiego – a szczególnie jego centralna część – stanowi obszar krajobrazów osadniczych miejskich. Równocześnie reprezentują one przemysłowe i górnicze krajobrazy kulturowe (Myga-Piątek 2012). Są to wyjątkowo silnie przekształcone przez człowieka krajobrazy. Wybrane przykłady miast obejmujące Bytom i Wojkowice cechuje zbliżony charakter problemów przestrzennych, będących efektem wcześniejszej działalności przemysłowej. Z kolei ośrodki te istotnie różnią się nie tylko wielkością, strukturą przestrzenną, ale także czasem powstania, co jak się okazuje wpływa istotnie na właściwości tych miast i odmienną rolę rewitalizacji.

Oba miasta cechuje znaczny ubytek ludności, który postępował od początku lat 90 XX. w. W okresie od 1995 do 2017 r. liczba mieszkańców w Bytomiu zmniejszyła się o przeszło 25%, zaś ubytek ludności w Wojkowicach przekraczał 12%. Miasta posiadają znaczny udział terenów przemysłowych, który znacznie przekracza wartości dla województwa śląskiego i Polski. Równocześnie miasta wykazują wysoką gęstość zaludnienia. Problemy strukturalne gospodarki obu miast przełożyły się na wyżej notowane problemy z bezrobociem, co szczególnie widoczne jest w przypadku Bytomia (tab. 1).

predominant. A significantly smaller proportion relates to post-excavation, post-maritime, post-railway and post-military areas, while other post-industrial areas accounted for 1.5% of the country's revitalized areas. The importance of this is greater in cities with poviat rights (5%) and in urban communes (over 4%). In other municipalities they occupy just over 1%. In this respect, Śląskie province stands out, in which the proportion of these areas exceeded 7%. A special instance of this situation may be, first of all, small towns that underwent a radical economic transformation, during which large industrial plants were shut down (Sitek, Zuzańska-Żyśko 2014, Zuzańska-Żyśko 2006).

Selected examples of the impact of revitalization on the urban landscape

According to the types of landscapes, the majority of Śląskie province, and especially its central part, constitutes an area of urban settlement landscapes. At the same time, they represent industrial and mining cultural landscapes (Myga-Piątek 2012). These landscapes have been transformed by humans to a great extent. The examples selected, including Bytom and Wojkowice, are characterized by their similar nature of spatial problems, which are the result of earlier industrial activity. In turn, these centres differ significantly, not only in size or spatial structure, but also in the time of creation, which in turn affects significantly the properties of these cities and the different role of revitalization.

Both towns are characterized by a significant loss of population, which has been ongoing since the early 1990s. In the period from 1995 to 2017, the number of residents in Bytom decreased by more than 25%, and the decrease in population in Wojkowice exceeded 12%. These towns have a significant amount of industrial area, which far exceeds the level for Śląskie province and Poland. At the same time, these towns have high population density. Structural problems in the economy of both cities have translated into higher unemployment, which is particularly evident in the case of Bytom (tab.1).

The city of Bytom is often given as a special example of the negative trajectory of change (Krzysztofik, Runge, Kantor-Pietraga 2011, 2012). The city constantly faces challenges related to the modernization of its centre (Kantor-Pietraga, Machowski ed., 2012), and the use of a large group of post-industrial heritage monuments (Lamparska, 2013). An expression of the scale of the disclosed problems is

Tab. 1. Podstawowe dane o Bytomiu i Wojkowicach na tle województwa śląskiego i Polski
Tab. 1. *Basic data on Bytom and Wojkowice against the background of the Śląskie province and Poland*

Unit	Population per 1 km2		Percentage of industrial areas2	Population			Share of the registered unemployed persons in the population in the working age		
	A[1]	B[2]		1995	2005	2017	2003	2010	2017
Bytom	2425	5108	12,2%	226810	187943	168394	14,4%	8,6%	5,1%
Wojkowice	702	2443	8,4%	10245	9452	8984	13,4%	6,2%	4,5%
Śąskie Province	369	3010	1,7%	4907930	4685775	4548180	13,2%	6,0%	3,4%
Poland	123	2354	0,4%	38609399	38157055	38433558	10,7%	7,9%	4,6%

[1] – dotyczy 2017 r., [2] – dotyczy 2014 r., A – osoby/km²; B – gęstość zaludnienia powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej osoby/km².
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS www.stat.gov.pl
[1] – for 2017, [2] – for 2014, A – person/km²; B – population density of the built-up and urbanized area in person/km². ***Source:*** *own study based on CSO data, www.stat.gov.pl*

Miasto Bytom często podawane jest jako szczególny przykład negatywnej trajektorii przemian (Krzysztofik, Runge, Kantor-Pietraga 2011, 2012). Przed miastem stoją cały czas wyzwania związane z modernizacją centrum (Kantor-Pietraga, Machowski red., 2012), oraz wykorzystaniem licznej grupy zabytków dziedzictwa poprzemysłowego (Lamparska 2013). Wyrazem skali ujawnionych problemów jest ustanowienie na jego terenie tzw. Obszaru Strategicznej Interwencji (OSI) mającej wspomóc obszary najbardziej dotknięte transformacją gospodarczą. Oprócz Bytomia w gronie tym znalazły się takie miasta jak Łódź i Wałbrzych. Paradoks miasta Bytomia polegał na tym, że górnictwo które w pewnym okresie przyczyniło się do jego rozwoju, spowodowało daleko idącą dewastację jego powierzchni oraz zasobów materialnych na niej zlokalizowanych. W latach 90. XX w. przemysł wydobywczy, który uprzednio doprowadził do znacznego zniszczenia miasta, przestał być również podstawą jego bazy ekonomicznej, co doprowadziło do utraty gospodarczych podstaw funkcjonowania miasta. Miasto zostało dotkliwie dotknięte wpierw techniczną dewastacją, a następnie pozbawione źródeł dochodu. Problem potęgował fakt, że w okresie wzrostu miasto znacznie zwiększało swoje zasoby ludzkie, które po załamaniu stanowiły swego rodzaju nadwyżkę demograficzną względem swojej bazy ekonomicznej. Przełożyło się to na rekordowy poziom bezrobocia, które cechowały niekorzystne jego struktury, głównie względem wykształcenia osób pozostających bez pracy. Efektem kumulacji problemów społecznych była także skala migracji ludności.

the establishment of the Strategic Intervention Area (SIA) to help areas most affected by economic transformation. Apart from Bytom, such cities/towns as Łódź and Wałbrzych are included in this group. The paradox of the city of Bytom consists in the fact that mining, which at one time contributed to its development, caused far-reaching devastation to its surface and the material resources located there. In the 1990s, the mining industry, which had previously led to the significant destruction of the city, also ceased to be its economic base, and this in turn led to the city losing its economic base. The town was severely affected first by technical devastation and then deprived of sources of income. This problem was compounded by the fact that during the period of growth, the town significantly increased its human resources, which, after the collapse, constituted something of a demographic surplus relative to its economic base. This translated into a record level of unemployment, which was characterized by unfavourable structures, mainly relative to the education of people who were unemployed. The effect of the accumulation of social problems was also large-scale population migration. Bytom's landscape has been developing since the Middle Ages, with the majority of its historic buildings dating from the 19th and 20th centuries. The period of strong industrialization, in a sense, „rebuilt" the historical urban fabric with material products associated with the wave of industrialization. The collapse of the mining and heavy industry in the city led to dynamic decapitalisation of its post-industrial objects.

Krajobraz miejski Bytomia rozwijał się już od średniowiecza, przy czym większość obiektów zabytkowych pochodzi z XIX i XX w. Okres silnej industrializacji poniekąd „obudował" tą historyczna tkankę miejską, wytworami materialnymi związanymi z falą uprzemysłowienia. Upadek przemysłu wydobywczego oraz ciężkiego w mieście, doprowadził do dynamicznej dekapitalizacji obiektów poprzemysłowych.

Obszar rewitalizacji w Bytomiu zajmuje 828 ha, co stanowi 11,93% powierzchni miasta (ryc. 1). Składa się on z 6 podobszarów zamieszkałych i 9 podobszarów niezamieszkałych. Udział terenów zamieszkałych i niezamieszkałych (w tym wypadku poprzemysłowych) w ogólnej powierzchni rewitalizacji jest wyrównany i wynosi odpowiednio 6,00% (tereny zamieszkałe) i 5,93% (tereny niezamieszkałe). Jedynym podobszarem w grupie wskazanych dziewięciu, który nie jest typowym obszarem poprzemysłowym (chociaż program rewitalizacji tak go klasyfikuje) jest rezerwat przyrody „Żabie Doły". Obejmuje one liczne zbiorniki wodne oraz okalające nieużytki, hałdy osadów poflotacyjnych, podmokłe łąki i niewielkie kępy zadrzewień (*Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+*).

Wzmocnienie obszarów o przeznaczeniu gospodarczym powinno przyczynić się do poprawy sytuacji na rynku pracy i kreacji nowych podstaw ekonomicznych miasta. Rewitalizacja i planowane działania zmienią wyraźnie krajobraz miejski, gdzie po uporządkowaniu terenu pojawią się obiekty nowoczesne, dostosowane do aktualnych potrzeb produkcyjnych czy usługowych. Część tych terenów będzie służyć społeczeństwu pełniąc funkcje rekreacyjne i sportowe. Pewne obiekty na terenie dawnej KWK Szombierki zostaną podane ochronie, jako zasoby dziedzictwa kulturowego. W przypadku Elektrociepłowni Szombierki ma zostać wzmocniona funkcja wystawiennicza oraz konferencyjna, a także nastąpi koncentracja nowych technologii (tab. 2).

Wydaje się, że planowane działania są komplementarnie dostosowane do zidentyfikowanych problemów na obszarze miasta. Działania podejmowane na obszarach zamieszkałych również będą mieć wpływ na kształtowanie jakości przestrzenni i krajobrazu. Ich efektem ma być podniesienie standardu tkanki mieszkaniowej i infrastruktury technicznej, a także modernizacja i tworzenie atrakcyjnych przestrzeni publicznych.

The area of revitalization in Bytom covers 828 hectares, which constitutes 11.93% of the area of the town (fig. 1). It consists of 6 sub-areas and 9 non-inhabited sub-areas. The proportion of inhabited and uninhabited areas (in this case, post-industrial) in the total area of revitalization is 6.00% (inhabited areas) and 5.93% (uninhabited areas). The only sub-area in the group of the nine indicated which is not a typical post-industrial area (although the revitalization program classifies it as such) is the „Żabie Doły" nature reserve. It includes numerous water reservoirs and surrounding wastelands, post-flotation sediments, wet meadows and small clumps of shelter (*Municipal Revitalization Program. Bytom 2020+*).

Strengthening areas with economic purpose will contribute to improving the situation on the labour market and creating new economic bases for the city. Revitalization and planned activities will clearly change the urban landscape, where, after tidying up the area, modern facilities will appear that are adapted to current production or service needs. Some of these areas will serve the public, at the same time performing recreational and sport functions. Certain facilities on the site of the former Szombierki Colliery will be given protection as cultural heritage resources. In the case of the Szombierki Heat and Power Plant, the exhibition and conference function should be strengthened, as well as the concentration of new technologies (tab. 2).

It seems that the planned activities are complementary to the problems identified in the area of the town. The activities undertaken in residential areas will also have an impact on shaping the spatial and landscape quality. The effect of this is to raise the standard of housing and technical infrastructure, as well as to modernize and create attractive public spaces.

The town of Wojkowice is located in Będzin poviat. It is a small town inhabited by approximately 8,800 residents. The industrialization of Wojkowice occurred mainly in the 20th century, with the exploration of galman ores taking place in the 19th century. The construction of Juliusz Colliery in 1912 and the Saturn cement factory (1930s) had the greatest impact on the industrial character of the town (www.wojkowice.pl/informator/dzieje_przemyslu). Wojkowice obtained town rights in 1962. In the literature, certain articles can be found in which the problems of revitalization are discussed. R. Adamczyk (2011) indicates that the revitalization for small towns is an opportunity

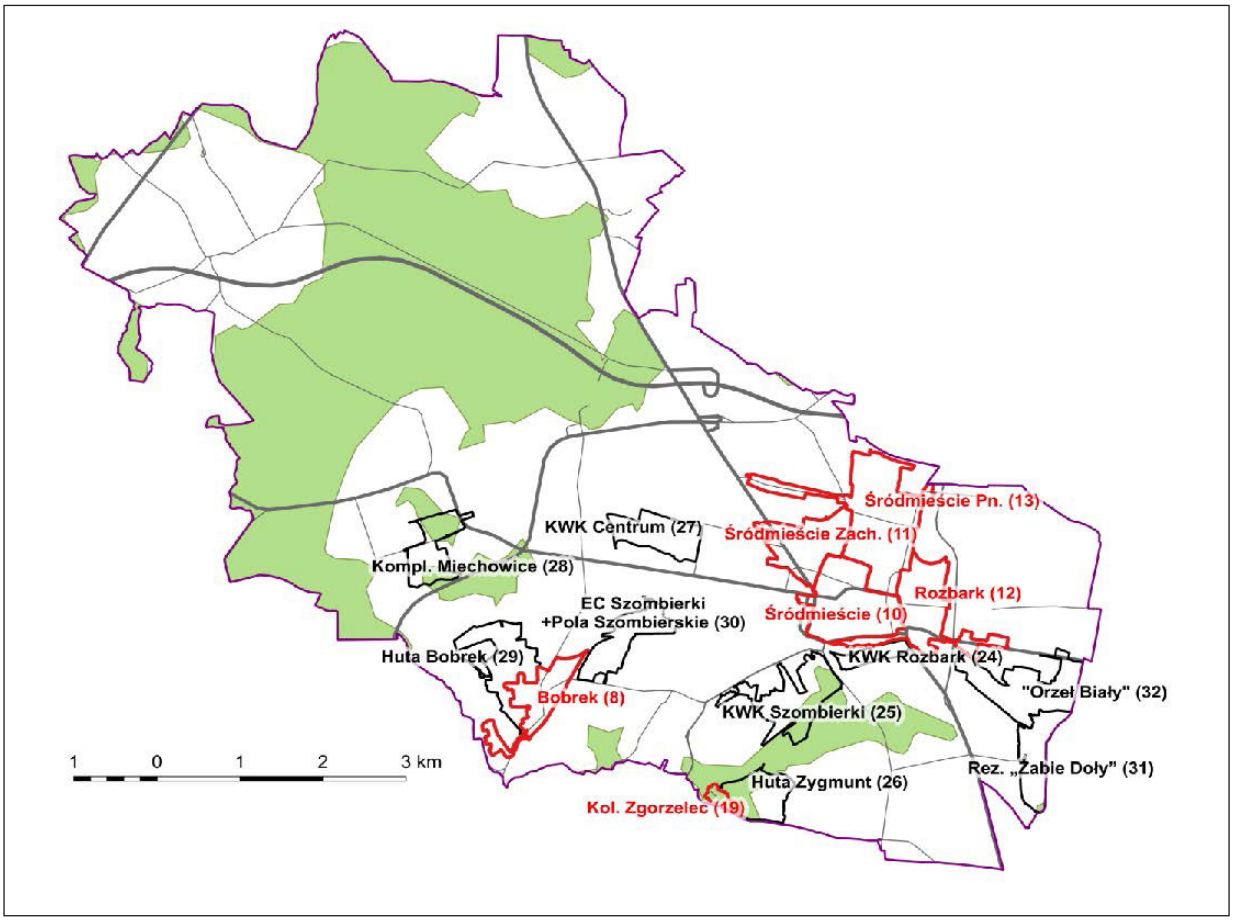

Ryc. 1. Podobszary rewitalizacji w Bytomiu: Linia koloru czerwonego – zasięg zamieszkałych podobszarów rewitalizacji; Linia koloru czarnego – zasięg niezamieszkałych podobszarów rewitalizacji

Źródło: „Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+" Załącznik do Uchwały Nr XXXVIII/487/17 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 r., s. 36

Fig. 1. *Sub-areas of revitalization in Bytom: Red line – the range of inhabited sub-areas of revitalization; Black line – the range of uninhabited sub-areas of revitalization*

Source: *Municipal Revitalization Program. Bytom 2020+ Annexe to Resolution No. XXXVIII/487/17, Bytom City Council, 27 February 2017, p. 36*

Miasto Wojkowice położone jest w powiecie będzińskim. Jest to mały ośrodek zamieszkały przez około 8,8 tys. mieszkańców. Uprzemysłowienie Wojkowic nastąpiło głównie w XX w., przy czym eksplantacja rud galmanu miała miejsce już w XIX w. Największy wpływ na przemysłowy charakter miasta miała budowa KWK Juliusz w 1912 r. oraz cementowni Saturn (lata 30. XX w.) (*www.wojkowice.pl/informator/dzieje_przemyslu*). Wojkowice prawa miejskie uzyskały w 1962 r. W piśmiennictwie możemy znaleźć artykuły w których poruszane były problemy rewitalizacji w tym małym mieście. R. Adamczyk (2011) wskazuje, że rewitalizacja dla małych miast jest szansą przełamania ograniczeń rozwojowych, a także wpływa na poprawę ich konkurencyjności w obrębie konurbacji. Odwołuje

to overcome developmental constraints, and also improves their competitiveness within the conurbation. This relates to earlier revitalization plans, which assumed revitalization of the park, or the construction of a market on post-industrial towers in the centre.

The Local Revitalization Program of the Town of Wojkowice for the years 2017-2023 on the day of the acceptance covered 17 projects, which in total were to cost over 56.2 million PLN. A special relationship between revitalization activities and the urban landscape can be found in the scope of 3 projects. These activities have a dominant position in the entire program, as evidenced by the fact that they total 32 million PLN.

się on do wcześniejszych planów rewitalizacji, które zakładały rewitalizację parku miejskiego, czy budowę targowiska na ternach poprzemysłowych w centrum miasta.

The MRP for the town of Wojkowice until 2023 covers a large area of uninhabited land. It occurs in the centre and constitutes an area where limestone was previously quarried for the needs of the local cement plant (Sub-area IV – Krzyżówka) (fig. 2).

Tab. 2. Planowane sposoby zagospodarowania niezamieszkałych podobszarów rewitalizacji w Bytomiu
Tab. 2. *Planned methods of developing uninhabited sub-areas of revitalization in Bytom*

Name of sub-area	Expected ways of development
Area of the former KWK Rozbark (Eng: Coal mine Rozbark)	business activity zone and partly recreational areas
Area of the former KWK Szombierki (Eng: Coal mine Szombierki)	preservation of material heritage, including sacred and post-industrial buildings with an educational and cultural role.
Area of the former Huta Zygmunt (Eng: Steel works Zygmunt)	multi-functional area including greenery, sports and recreation services, single-family housing development and production, which will enable new natural and recreational functions, residential and production functions
Area of KWK Centrum (Eng: Coal mine Centrum)	new economic functions
Investment area – Bytom Miechowice	economic purpose, production and service functions with the preservation of the Thiele-Winclerów palace and park complex
Area of the former Huta Boberek (Eng: Steel works Zygmunt)	investment, production and warehouse operations
EC Szombierki (Eng: Heat and power plant Szombierki) + Pola Szombierskie	service and semi-production functions, with particular emphasis on trade, exhibition and conference functions, as well as implementation of new technologies
„Żabie Doły" Nature Reserve	recreational area
„Orzeł Biały" post-industrial areas	service and technical facilities, production and industrial facilities

Nazwy podobszarów zgodne z ryciną 1

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+" Załącznik do Uchwały Nr XXXVIII/487/17 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 r.

Names of sub-areas in accordance with figure 1

Source: *own study based on the „Municipal Revitalization Program. Bytom 2020+" Annexe to Resolution No. XXXVIII/487/17, Bytom City Council, 27 February 2017*

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Wojkowice na lata 2017-2023 w dniu przyjęcia obejmował 17 przedsięwzięć, które łącznie miały kosztować ponad 56,2 mln złotych. Szczególny związek pomiędzy działaniami rewitalizacyjnymi a krajobrazem miejskim można stwierdzić w zakresie 3 projektów. Działania te mają dominującą pozycję w całym programie, o czym świadczy fakt, że obejmują łącznie kwotę 32 mln złotych.

LPR dla miasta Wojkowice do 2023 r. obejmuje znaczną powierzchnie terenu niezamieszkałego. Występuje ona w centrum miasta i stanowi obszar po eksploatacji wapienia na potrzeby tutejszej cementowni (Podobszar IV – Krzyżówka) (ryc. 2).

At this moment, due to the state, this area is completely inaccessible to the town and its residents (*Aktualizacja opracowania ekofizjograficznego..., 2017)*. Commonly known as the „hole", it represents the type of the „lunar landscape" despite the fact that in its immediate vicinity there are significant housing estates, both single-family and multi-family. The area is also adjacent to the municipal office, as well as a previously revitalized park. Implementing the revitalization program would allow this post-exploitation wasteland to be managed. The area covers approximately 40 hectares, which essentially covers 3.1% of the area of the town. Development under what is broadly understood as green infrastructure would be an important step in changing the landscape of this small town. Unwanted and inaccessible space could be transformed into

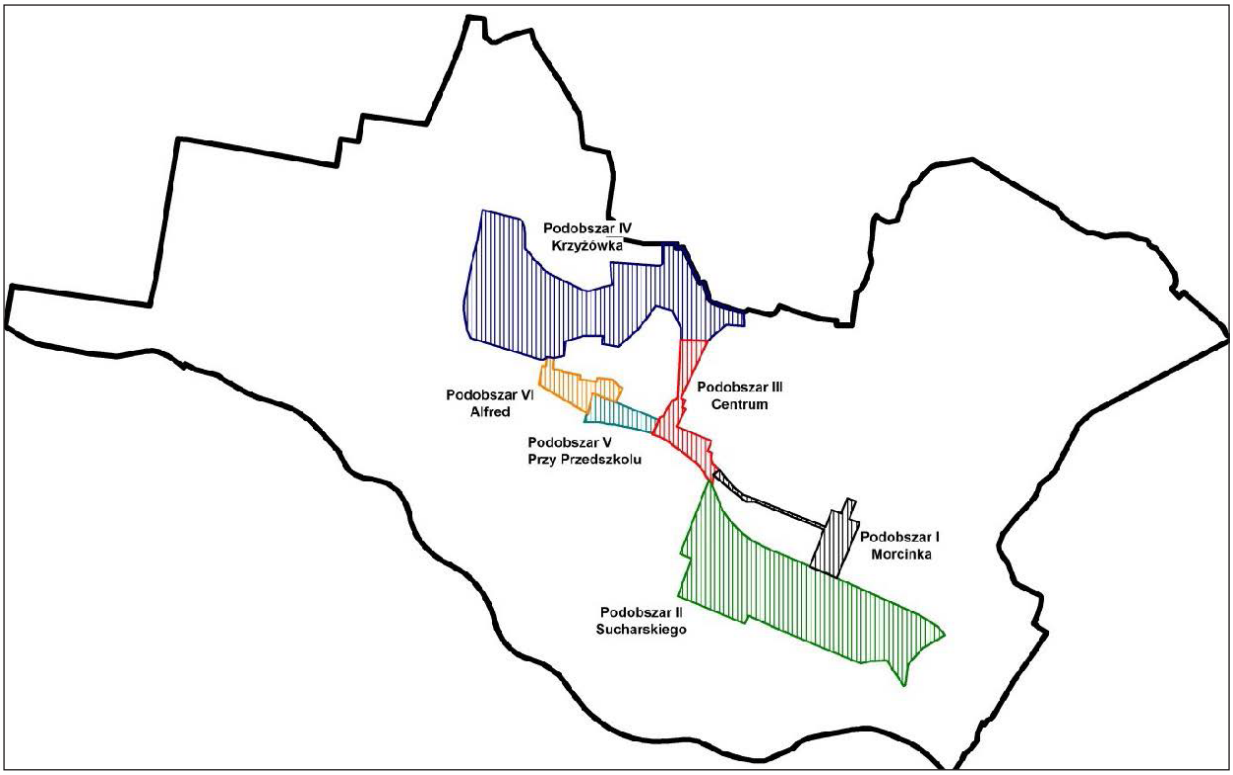

Ryc. 2. Podobszary rewitalizacji w Wojkowicach

Źródło: Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Wojkowice na lata 2017-2023. s. 81 Uchwała XXXVIII.468.2017 Rady Miasta Wojkowice z dnia 23 października 2017 r.

Fig. 2. *Sub-areas of revitalization in Wojkowice*

Source: *The Local Revitalization Program of the Town of Wojkowice for the years 2017-2023 , p. 81 Resolution XXXVIII.468.2017 Wojkowice Town Council, 23 October 2017*

Na ten moment, ze względu na stan, teren ten jest całkowicie niedostępny dla miasta i jego mieszkańców (*Aktualizacja opracowania ekofizjograficznego..., 2017*). Powszechnie nazywany „dziurą" reprezentuje typ „krajobrazu księżycowego" pomimo, że w jego najbliższym sąsiedztwie znajdują się znaczące osiedla mieszkaniowe, zarówno budownictwa jednorodzinnego i wielorodzinnego. Obszar sąsiaduje także z urzędem miasta, a także zrewitalizowanym wcześniej parkiem miejskim.

Wdrożenie programu rewitalizacji pozwoliłoby na zagospodarowanie tego poeksploatacyjnego nieużytku. Obszar obejmuje około 40 hektarów, co stanowi zasadniczo 3,1% powierzchni miasta. Zagospodarowanie pod szeroko rozumianą infrastrukturę zieloną, stanowiłoby istotny krok w zmianie krajobrazu tego małego miasta. Z przestrzeni niechcianej i niedostępnej, mogłoby się stać miejscem wspólnym spędzania czasu wolnego, umożliwiającym różnorodną formę aktywnej rekreacji. Propozycja jednego z interesariuszy procesu obejmuje utworzenie specjalistycznych form rekreacji tj.

a common place for spending free time, enabling a variety of forms of active recreation. The proposal of one of the process stakeholders includes the creation of specialized forms of recreation, i.e. motocross. These transformations would certainly boost the social, symbolic and psychological value of the landscape of this place, as well as the entire town. Despite the fact that it is an uninhabited area, in the course of social participation processes accompanying revitalization it was unanimously decided that there was a need to take action within it. This clearly demonstrates the high inconvenience of this place and the negative consequences of the dysfunction there. Actions taken there, which relate to technical issues as well as changes in functions, will make a significant contribution to changes in the landscape.

Revitalization of the quarry by creating a sports and tourist base in this area will improve the image and attractiveness of the area, as well as allowing the cyclical sport and cultural events to be organized. By reducing the unemployment level, the local

motokrossu. Przekształcenia te z pewnością podniosłyby wartość społeczną, symboliczną i psychologiczną krajobrazu tego miejsca, a także całego miasta. Pomimo że jest to teren niezamieszkały, to w toku procesów partycypacji społecznej towarzyszącej rewitalizacji, uzyskiwał on jednomyślność co do konieczności podjęcia działań w jego obrębie. Świadczy to niezbicie o dużej uciążliwości tego miejsca i negatywnych konsekwencjach jego dysfunkcji. Podjęte tam działania, które odnoszą się do kwestii technicznych a także zmian funkcji, w sposób dobitny przyczynią się do zmian w krajobrazie.

Rewitalizacja kamieniołomu wraz z utworzeniem na tym terenie bazy sportowej i turystycznej wpłynie na poprawę wizerunku i atrakcyjności terenu, a także pozwoli na organizację cyklicznych wydarzeń sportowo-kulturalnych. Poprzez obniżenie poziomu bezrobocia, pozytywne skutki odczuje także lokalny rynek pracy. Rewitalizacja tego obszaru wyeliminuje również odpady które stwarzają zagrożenie, doprowadzając do poprawy standardów jakości środowiska.

Innym ważnym projektem, który został wpisany do LPR jest próba wykreowania przestrzeni centralnej, poprzez zasypanie wykopu po przemysłowej linii kolejowej, wyrównanie terenu oraz zaprojektowanie nowego centrum usługowego (Podobszar III -Centrum). Celem tych działań jest wprowadzenie nowych funkcji na tym zdegradowanym i niewykorzystanym obszarze poprzemysłowym. Oprócz oczywistych efektów dla rynku pracy, powstanie usług ponadlokalnych, jak np. kancelarii notarialnej, nowych sklepów, czy gastronomi wpłynie korzystnie na rozwój funkcji miejskich, których deficyt występuje w miastach poprzemysłowych. Jest to szczególnie ważne, gdyż przestrzeń przeznaczona pod centrum usługowe sąsiaduje bezpośrednio z urzędem miasta i głównym węzłem komunikacji miejskiej. Tym samym wpłynie na kształtowanie dotąd nieuformowanego centrum miasta. Realizacja tego projektu pochłonie około 5 mln złotych.

Najbardziej klasycznym przykładem przekształceń, jest rewitalizacja obszarów brownfiled po byłej cementowni Saturn (Podobszar II Sucharskiego). Uporządkowane tereny mają stać się miejscem z przeznaczaniem na funkcje produkcyjne oraz gospodarcze.

labour market will also experience a positive impact. Moreover, revitalizing this area will also eliminate waste that creates a threat, leading to improved environmental quality standards.

Another important project that has been included in the MRP is the attempt to create a central space by filling in the industrial railway line, levelling the area and designing a new service centre (Sub-area III – Centre). The aim of these activities is to introduce new functions into this degraded and unused post-industrial area. In addition to the obvious effects on the labour market, the creation of supra-local services, such as a notary's office, new stores or restaurants will have a positive impact on the development of urban functions, which are currently deficient in post-industrial towns/cities. This is especially important, because the space designated for the service centre is directly adjacent to the municipal office and the main public transport hub. Thus, it will affect the shape of the unformed centre. Implementing this project will cost approximately 5 million PLN.

The most classic example of transformation is the revitalization of brownfield areas on the former Saturn cement plant site (Sub-area II –Sucharskiego). The new areas are to become a place with production and economic functions.

IMPACT OF REVITALIZATION ON THE URBAN LANDSCAPE – MODEL APPROACH

Comparing the cases of Bytom and Wojkowice, revitalization in a slightly different form will affect changes in the urban landscape. In Bytom, developing post-industrial areas, related to changing their functions into recreational areas, economic or post-industrial heritage cultural complexes will again reveal the previously depreciated historical fabric of the town. There will be a change in spatial proportions, with the restoration of historical buildings. This process will also be strengthened by activities in the centre of the town that are directly related to restoring or modernizing buildings already heavily affected by mining damage. It will free the town of its „post-industrial crust", significantly elevating the aesthetic and functional quality of the urban landscape. As a consequence, in Bytom, revitalization will restore and enhance the qualities of the urban landscape that once existed.

ODDZIAŁYWANIE REWITALIZACJI NA KRAJOBRAZ MIEJSKI – UJĘCIE MODELOWE

Porównując przypadek Bytomia i Wojkowic, rewitalizacja w nieco w innej formie wpłynie na zmiany krajobrazu miejskiego. W Bytomiu zagospodarowanie terenów poprzemysłowych, związane ze zmianą ich funkcji na tereny rekreacyjne, gospodarcze czy podlegające ochronie zespoły poprzemysłowego dziedzictwo kulturowego, ponownie odsłoni zdeprecjonowaną wcześniej historyczną tkankę miasta. Nastąpi zmiana proporcji w przestrzenni, z przywróceniem należnego miejsca zabudowie historycznej. Proces ten wzmocnią także działania w obrębie śródmieścia, które wiążą się bezpośrednio z odtworzeniem lub modernizacją zabudowy, silnie już nadwątlonej wpływami szkód górniczych. Uwolni to miasto z „poprzemysłowej skorupy", istotnie wpływając na podniesienie estetycznej i funkcjonalnej jakości krajobrazu miejskiego. W konsekwencji w Bytomiu rewitalizacja pozwoli przywrócić i wydobyć te walory krajobrazu miejskiego, które kiedyś już funkcjonowały.

Z kolei w Wojkowicach, które mają nieporównywalnie krótszy rodowód, gdzie tak naprawdę nigdy nie wykształcił się miejski krajobraz osadniczy, jest to szansa na krystalizację tkanki miejskiej typowej dla małego ośrodka. Wymagać ona będzie m.in. wykreowania funkcjonalnego centrum miasta, z przyjazną przestrzenią publiczną oraz stosownym wachlarzem usług.

Zaprezentowane tutaj dwa przykłady, dotyczące miast reprezentujących krajobrazy miejskie związane z działalnością przemysłową i górnictwem, prezentują różne trajektorie zmian. Model rewitalizacji w Wojkowicach jest wstępem do kształtowania właściwego krajobrazu miejskiego, tak w przypadku Bytomia umożliwia on odtworzenie właściwych proporcji tego krajobrazu. Wynika z tego, że wpływ rewitalizacji na kształtowanie krajobrazu może być zróżnicowany, dlatego tak ważna jest prawidłowa diagnoza identyfikująca etap rozwoju jednostki osadniczej (ryc. 3).

Efekty planowanych działań rewitalizacyjnych można poklasyfikować zgodnie z typologia krajobrazów Polski.

In turn, in Wojkowice, which has a comparably shorter history, and where the urban settlement landscape has never really developed, this offers a chance to crystallize the urban tissue typical of a small centre. It will require creating a functional town centre with a friendly public space and an appropriate range of services, among other things.

The two examples presented here concerning towns representing urban landscapes associated with industrial activities and mining present various trajectories of change. The revitalization model in Wojkowice is a prelude to shaping the right urban landscape, so in the case of Bytom, it enables the proper proportions of this landscape to be recreated. It follows that the impact of revitalization on landscape shaping can be diversified, which is why the correct diagnosis in identifying the development stage of the settlement unit is so important (fig. 3).

The effects of the planned revitalization activities can be classified according to the typology of Polish landscapes. According to the typology produced by T. Chmielewski, U. Mygi-Piątek, J. Solona (2015), which is based on the diversity of land cover, the landscape of areas indicated for revitalization, both in the case of Bytom and Wojkowice, is currently located in a group of cultural landscapes in which the structure and the function is fully formed by human activity.

They represent the industrial-type areas, in these particular cases, due to the cessation of industrial activity, they constitute the so-called post-industrial landscapes.

In Wojkowice, the newly shaped landscapes can take three types. The first, small-town contemporary one, would include examples of modern settlement architecture and buildings with public functions. An important role would be played by the central square with its market function. Areas constituting the former excavation site could become large sports and recreation areas with sports facilities and decorative greenery. There is also a variant of creation in this area of ludic landscapes as an entertainment area with a large-scale impact. This type of landscape could become the hallmark of the town, although it would not necessarily have to be accepted by residents. The remaining part of the land formerly occupied by the Saturn cement plant would still be industrial areas, although with modern facilities. Ultimately, the investor and its business profile will decide on the type of landscape.

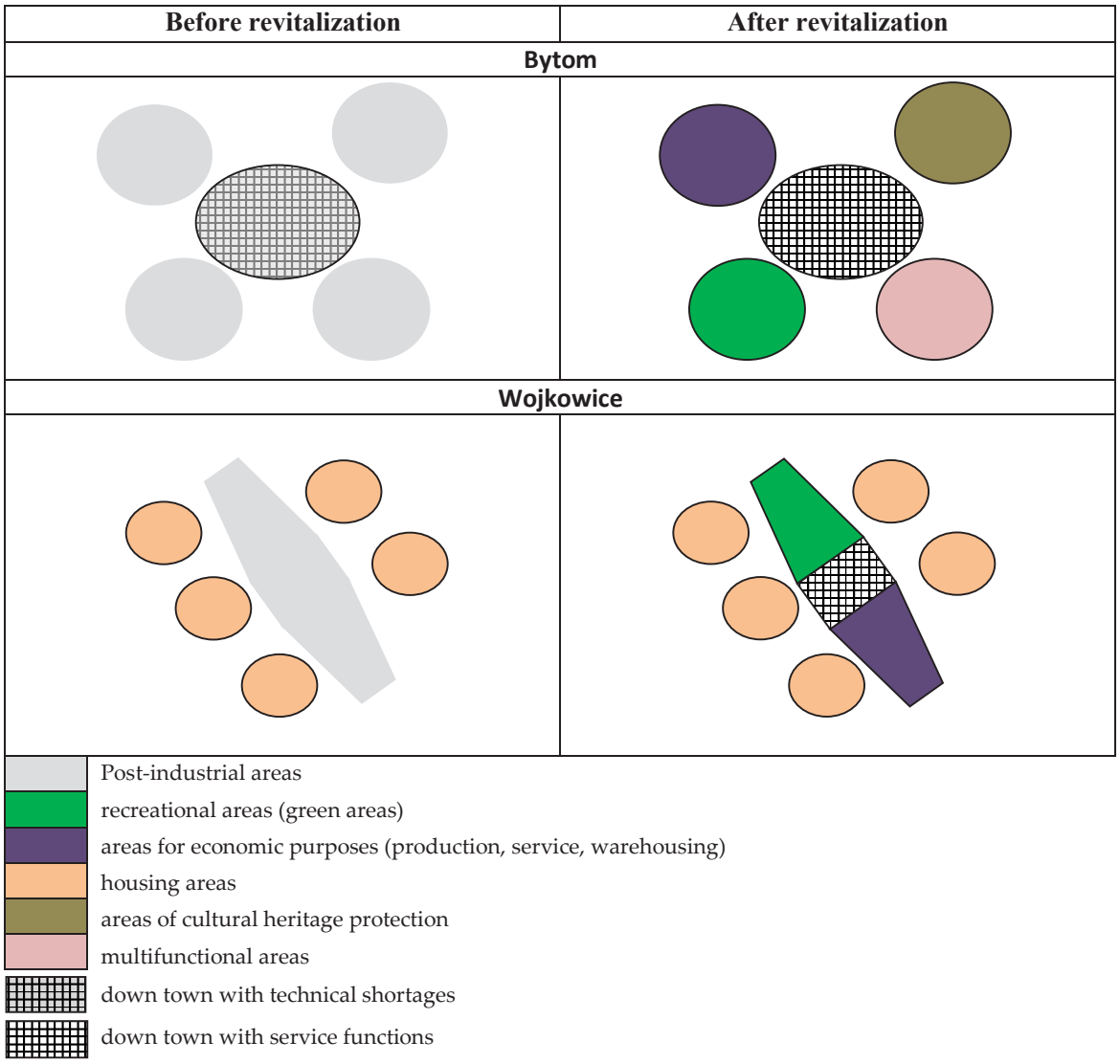

Ryc. 3. Schemat zmian funkcji obszarów jako wynik rewitalizacji w Bytomiu oraz w Wojkowicach
Źródło: opracowanie własne
Fig. 3. *Diagram of changes in the function of areas as a result of revitalization in Bytom and in Wojkowice*
Source: *authors' own elaboration*

Według typologii T. Chmielewskiego, U. Mygi-Piątek, J. Solona (2015), która bazuje na zróżnicowaniu pokrycia terenu, aktualnie krajobraz obszarów wskazanych do rewitalizacji, zarówno w przypadku Bytomia jak i Wojkowic mieści się w grupie krajobrazów kulturowych, w których struktura i funkcja są w pełni ukształtowane przez działalność ludzką. Reprezentują one typ przemysłowy, w tych zaś przypadkach w związku z zaprzestaniem działalności przemysłowej stanowią – tzw. krajobrazy poprzemysłowe.

W Wojkowicach nowo kształtowane krajobrazy mogą reprezentować trzy typy. Pierwszy, małomiasteczkowy o charakterze współczesnym,

In turn, in Bytom, on the revitalized post-industrial areas, the landscape types of housing development, logistics and storage-warehouse areas, as well as large sports and recreation areas, should be developed accordingly. Like Wojkowice, a significant part of these areas would further represent an industrial-type landscape, albeit one adapted to contemporary needs. In the downtown area of Bytom, the urban landscape should be strengthened, including urban complexes with a historical basis.

obejmowałby obiekty współczesnej architektury osadniczej oraz zabudowań o funkcjach publicznych. Ważną rolę pełniłby plac centralny o funkcjach rynku. Tereny stanowiące byłe wyrobisko, mogłyby reprezentować typ dużych terenów sportowo-rekreacyjnych z obiektami sportowymi i urządzoną zielenią. Istnieje także wariant kreacji na tym terenie krajobrazów ludycznych, jako miejsca rozrywki o dużej skali oddziaływania. Ten typ krajobrazu mógł stać się rozpoznawalnym znakiem miasta na zewnątrz, chociaż niekoniecznie musiałby być akceptowany przez mieszkańców. Pozostała część terenów po cementowni Saturn, dalej stanowiłaby tereny przemysłowe, ale ze współczesnymi obiektami. Ostatecznie o typie tego krajobrazu zdecyduje inwestor i jego profil działalności.

Z kolei w Bytomiu na rewitalizowanych terenach poprzemysłowych powinny wykształcić się odpowiednio typy krajobrazu zabudowy mieszkaniowej, obszarów logistycznych i składowo-magazynowych, a także dużych terenów sportowo-rekreacyjnych. Podobnie jak w Wojkowicach, znaczna część tych obszarów dalej reprezentowałaby krajobraz typu przemysłowego, ale dostosowany do współczesnych potrzeb. W śródmieściu Bytomia powinien zostać wzmocniony krajobraz wielkomiejski, obejmujący zespoły urbanistyczne o zachowanych założeniach historycznych.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Planowanie przestrzenne a także proces rewitalizacji mogą a nawet powinny przynosić określone zmiany w krajobrazie miejskim. Kształtowanie ładu przestrzennego jak i krajobrazu jest elementem regulacji dotyczącej planowania przestrzennego. Pomimo że rewitalizacja powiązana jest z planowaniem przestrzennym, jej związek z kształtowaniem krajobrazu jest wyłącznie pośredni, a akcent koncertuje się na rozwiązywaniu problemów społecznych. Paradoksalnie warunkowo dopuszczone przez *Ustawę o rewitalizacji* tereny niezamieszkałe mogą stanowić miejsca, gdzie wpływ na krajobraz w wyniku zmiany funkcji tych obszarów będzie najsilniejszy.

W niektórych miastach – jak chociażby wskazane Wojkowice – jest to kluczowe wyzwanie dla skuteczności całego procesu rewitalizacji. Odzyskanie obecnych nieużytków poprzemysłowych może przyczynić się do

SUMMARY AND CONCLUSIONS

Spatial planning, as well as the process of revitalization, can and even should bring about specific changes in the urban landscape. Shaping spatial order and landscape is an element of the spatial planning regulation. Although revitalization is related to spatial planning, its relationship with landscaping is only indirect, and the emphasis is placed on solving social problems. Paradoxically, the uninhabited areas conditionally allowed by the Revitalization Act may be places where the impact on the landscape as a result of changing the functions of these areas will be the strongest.

In some towns like Wojkowice, this is a key challenge for the effectiveness of the entire revitalization process. The recovery of the current brownfield wasteland may contribute to the change in the economic efficiency of these towns, boosting its income base. Most of all, it will help to improve the living conditions in the town and change the image of these municipalities as places much more attractive, with a wide range of the methods of spending free time. These challenges are universal, mainly in relation to urban areas within Śląskie province.

It is especially the case that in small towns, the revitalization of post-industrial areas can significantly affect the urban landscape, creating a new face. These units can acquire the positive character of small towns, and regain their proportions in the spatial structure, beneficial for the local community. These cities can find or establish themselves as an urban base, not just an estate in the vicinity of a large industrial plant.

In the case of Bytom, the matter is more complex, as post-industrial areas represent significant assets of the post-industrial heritage, whereas these objects have become part of the landscape. This requires a subtle transfer of these values within the framework of new functions, and in particularly justified cases, the protection of such sites together with their tourist use. In principle, however, priority will be given to new functions and future development over the existing material expression of these places. In other words, the future is more important for a city, its inhabitants and its other users. In such areas, the highest quality progress can be achieved by replacing devastated areas and objects with aesthetic and modern buildings of an ordered space.

The fact that the nature of the areas covered by revitalization may be extremely different denotes

zmiany efektywności ekonomicznej tych miast, wzbogacając bazę dochodową budżetu miasta. Nader wszystko pozwoli to na poprawę warunków życia w mieście oraz zmianę wizerunku tych gmin, jako miejsc znacznie bardziej atrakcyjnych, z szeroką ofertą czasu wolnego. Wyzwania te są uniwersalne głównie w odniesieniu do obszarów miejskich w obrębie województwa śląskiego.

Szczególnie w małych miastach rewitalizacja terenów poprzemysłowych może istotnie wpłynąć na krajobraz miejski, tworząc nowe oblicze miasta. Jednostki te mogą nabrać pozytywnego charakteru miasteczek, oraz odzyskać swoje proporcje w strukturze przestrzennej, korzystne dla lokalnej społeczności. Miasta te mogą odnaleźć lub ukonstytuować swoją miejskość, nie zaś stanowić jedynie osiedla w sąsiedztwie dużego zakładu przemysłowego.

W przypadku Bytomia sprawa jest bardziej złożona, gdyż tereny poprzemysłowe reprezentują znaczne walory dziedzictwa postindustrialnego, a obiekty te wpisały się w krajobraz miasta. Wymaga to subtelnego przeniesienia tych wartości w ramach nowych funkcji, zaś w szczególnie uzasadnionych przypadkach ochronę takich miejsc wraz z ich turystycznym wykorzystaniem. Zasadniczo jednak pierwszeństwo powinny mieć nowe funkcje i przyszłe zagospodarowanie, nad dotychczasowym wyrazem materialnym tych miejsc. Inaczej mówiąc dla miasta, jego mieszkańców oraz innych jego użytkowników ważniejsza od przeszłości jest przyszłość. Na terenach takich można uzyskać największy postęp jakościowy, zastępując zdewastowane obszary i obiekty, estetyczną i nowoczesną zabudową z uporządkowaną przestrzenią.

Fakt że charakter terenów objętych rewitalizacją może silnie się różnić sprawia, że istnieje potencjalnie wiele modeli oddziaływania rewitalizacji na krajobraz. Zagadnienie wydaje się o tyle istotne, że postępujące zaawansowanie procesów rewitalizacji w polskich gminach będzie w coraz większej skali wpływać na przestrzeń i jej kompozycję. W tej sytuacji pewnym mankamentem jest ograniczenie obszaru rewitalizacji do maksymalnie 20% powierzchni, co słuszne jest z punktu widzenia koncentracji interwencji, ale niewłaściwe z punktu widzenia planowania przestrzennego. Wynika z tego, że wszystkie decyzje i działania rewitalizacyjne, powinny być dobrze osadzone w kontekście przestrzennym całej gminy.

Skala procesu rewitalizacji i zmian krajobrazu obserwowana w Bytomiu trudno znajduje porówny-

that there are potentially many models of the impact of revitalization on the landscape. The issue is significant, because the progress of revitalization processes in Polish communes will increasingly affect the space and its composition. In this situation, a particular drawback is the reduction of the area earmarked for revitalization to a maximum of 20% of the area, which is correct from the point of view of concentrating interventions, but inappropriate from the point of view of spatial planning. It follows that all decisions and revitalization activities should be firmly embedded in the spatial context of the commune as a whole.

It is difficult to find a comparable example in Śląskie province and even in Poland in relation to the scale of the process of revitalization and landscape changes observed in Bytom. On the other hand, changes in Wojkowice's landscape may find their equivalent in the case of other small industrial cities in Śląskie province.

However, in each case, revitalization should be understood as a tool for shaping the landscape, adapted to the needs of the local community, as well as the character of the settlement unit. The priority of solving social problems cannot overshadow the need for high standards of landscape shaping. Consequently, a well-shaped space is the centre of gravity of building a local identity that is a binder of social fabric.

walny przykład w obrębie województwa śląskiego a nawet Polski. Z kolei zmiany rejestrowane w krajobrazie Wojkowic, mogą znaleźć swój odpowiednik w przypadku innych małych miast o charakterze przemysłowym w województwie śląskim.

Rewitalizację w każdym jednak przypadku należy rozumieć jako narzędzie kształtowania krajobrazu, dostosowanego do potrzeb lokalnej społeczności, a także charakteru jednostki osadniczej. Priorytet rozwiazywania problemów społecznych nie może przysłonić też potrzeby wysokich standardów kształtowania krajobrazu. W konsekwencji przecież dobrze ukształtowana przestrzeń jest punktem ciężkości budowania tożsamości lokalnej, która jest spoiwem tkanki społecznej.

REFERENCES

Adamczyk R., 2011: Rewitalizacja małych miast strefy zewnętrznej Aglomeracji Górnośląskiej [in:] Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast.(eds): K Heffner, T. Marszał, PAN KPZK Studia tom CXXXVI: 43-54

Aktualizacja opracowania ekofizjograficznego dla gminy Wojkowice, obejmującej teren działki o numerze geodezyjnym 1079, obręb Żychcice, EKOID, 2017.

Bryx M., Jadach-Sepioło A. (ed.), 2009: Rewitalizacja miast w Niemczech. Rewitalizacja Miast Polskich, t. 3, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Chmielewska M., 2010: Park krajobrazowy Hoheward w Zagłębiu Ruhry – przykład rewitalizacji hałdy pogórniczej. Kształtowanie środowiska geograficznego i ochrona przyrody na obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych, t. 42: 14-18.

Chmielewska M., Otto M., 2014: Revitalisation of Spoiltips and Socio-economic Polarisation – a Case Study of Ruhr Area (Germany).Environmental&Socio-economicStudies, 2.2: 45-56.

Chmielewska M., Sitek S., Zuzańska-Żyśko E., 2016, Around the Revitalisation of Post-Industrial Urban Spaces – Case Study of Metropolitan Association of Upper Silesia [in:] GeoMed 2016. 4th International GeographySymposium. Book of Proceedings, R. Efe, I. Cürebal, L. Lévai (ed.). Kemer-Antalya: 823-834.

Chmielewskie T.J., Myga-Piątek U., Solona J., 2015: Typologia aktualnych krajobrazów Polski. Przegląd Geograficzny, 87, 3: 377-408

Dane statystyczne z zakresu rewitalizacji na poziomie gmin. Raport końcowy. 2018, GUS, Warszawa.

De Sousa Christopher A., 2004: The greening of brownfields in American cities, Journal of Environmental Planning and Management, Vol. 47 issue 4, s. 579-600, DOI: 10.1080/0964056042000243249

Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+. Załącznik do Uchwały Nr XXXVIII/487/17 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 r.

Guzik R. (ed.), 2009: Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii. Rewitalizacja Miast Polskich, 1, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Jadach-Sepioło A., 2016: Zakres przestrzenny lokalnych systemów osadniczych jako czynnik kształtujący metodykę diagnozy społeczno-ekonomicznej w programach rewitalizacji. Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wyd. UŁ, Łódź, 1 (29): 15-21.

Janas K., Jarczewski W., Wańkowicz W., 2010: Model rewitalizacji miast. IRM, Kraków, t X

Jarczewski W., 2009 (ed.): Przestrzenne aspekty rewitalizacji – śródmieścia, blokowiska, tereny poprzemysłowe, pokolejowe i powojskowe. IRM, Kraków.

Kaczmarek S., 2001: Rewitalizacja terenów poprzemysłowych – nowy wymiar w rozwoju miast. Wyd. UŁ, Łódź.

Kaczmarek S., 2004: Tereny poprzemysłowe w miastach – problem czy wyzwanie? [in:] Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej (ed.): J. Słodczyk, Uniwersytet Opolski, Opole: 155-163.

Kaczmarek S., 2010a: Rewitalizacja i krajobraz miejski – kwestia społecznej odpowiedzialności. Studia Miejskie 1: 283-290

Kaczmarek S., 2010b: Proces rewitalizacji terenów poprzemysłowych a organizacja przestrzenni miejskiej Łodzi [in:] Rewitalizacji terenów poprzemysłowych Łodzi (eds): T. Markowski, S. Kaczmarek, J. Olenderek, T. CXXXII, PAN KPZK, Warszawa: 7-18

Kantor-Pietraga I., Machowski R., (eds), 2012: Przemiany przestrzenne oraz społeczne Bytomia i jego centrum, Studia i materiały, WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.

Kazimierczak J., 2013: Rewitalizacja terenów poprzemysłowych jako determinanta przemian morfologicznych współczesnych miast europejskich. Przykład wybranych miast brytyjskich, [in:] Współczesne zagadnienia, problemy i wyzwania w badaniach przestrzeni geograficznej (eds): T. Wiskulski, M. Pilarski, t. 2, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk: 43-53.

Kazimierczak J., 2014: Wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na organizację przestrzeni centralnej w Manchesterze, Lyonie i Łodzi, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, pp. 275.

Kozłowski L., 2011: Miasteczka żydowskie a współczesne problemy rozwoju małych miast [in:] Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast. Heffner K., Marszał T., red. PAN KPZK Studia tom CXXXVI: 69-84

Krajowa Polityka Miejska 2023, 2015: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, październik 2015. Dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 20 października 2015 r.

Królikowski J.T., Rylke J., 2010: Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2011, Paths of Shrinkage in the Katowice Conurbation. Case Studies of Bytom and Sosnowiec Cities, WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec, pp. 117.

Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012: An Introduction to Governance of Urban Shrinkage. A Case of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec, WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec, pp. 129.

Lamparska M., 2013: Uwarunkowania rozwoju turystyki postindustrialnej w przestrzeni Górnośląskiego Związku Metropolitalnego. Wyd. UŚ: 160, Katowice.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Wojkowice na lata 2017-2023. Uchwała XXXVIII.468.2017 Rady Miasta Wojkowice z dnia 23 października 2017 r.

Lorens P., 2016: Kształtowanie programów rewitalizacji miast w kontekście współczesnych przemian społeczno-ekonomicznych, doktrynalnych i prawnych [in:] Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast w kontekście przemian społeczno-gospodarczych (ed.): P. Lorens. Biuletyn KPZK PAN, z. 264: 10-25.

Wilkosz-Mamcarczyk M. 2016: Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego [in:] TOPIARIUS Studia Krajobrazowe, Wydanie monograficzne Tom 1 Krajobraz Polski. Cudze chwalicie Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu, Rzeszów: 64-71.

Mazur-Bełzyt K., 2008: Wybrane aspekty wykorzystania terenów poprzemysłowych w obszarach zurbanizowanych [in:] Współczesne kierunki i wymiary procesów urbanizacji (eds): J. Słodczyk, M. Śmigielska, Uniwersytet Opolski: 237-247.

Myga-Piątek U., 2012: Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Uniwersytet Śląski, Katowice.

Nyka L., 2012: Przestrzeń miejska jako krajobraz Czasopismo Techniczne. Architektura R. 109, z. 1-A/2 s. 49-59

Sitek S., Zuzańska-Żyśko E., 2014: Small Towns in Metropolitan Silesia Region in the Context of Commuting to Work [in:] Small and Medium Towns' Attractivenessat the beginning of the 21st Century (eds): A. Kwiatek-Soltys, H. Mainet, K.Widermann, J-C. Edouard, CERAMAC (Centre for Research on Massif Central, Mountains and FragilesTerritories), France, no. 33: 269-286.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji Dz.U. 2015 poz. 1777

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717

www.um.zabrze.pl/mieszkancy/rewitalizacja/dziedzictwo-kulturowe-miasta-zabrze/rewitalizacja-pryzmat-krajobrazu

www.wojkowice.pl/informator/dzieje_przemyslu

Zuzańska-Żyśko E., 2006: Małe miasta w okresie transformacji. Studium w regionie śląskim. Wyd. Śląsk, Katowice.